८ । २ । १८ । इति काशिकोक्त्या लस्य रत्वम् । इत्युज्ज्वलदत्तः ।) सूर्य्यवंशीयदिलीपराजपुत्त्रः । स तु अयोध्याधिपतिः । श्रीरामचन्द्रस्य प्रपितामहः । यथा, रघुः । ३ । १८ ।

"स जातकर्म्मण्यखिले तपस्विना
तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते ।
दिलीपसूनुर्म्मणिराकरोद्भवः
प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ ॥"

तन्नामव्युत्पत्तिर्यथा,—

"श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भक-
स्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः ।
अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थ-वि-
च्चकार नाम्ना रघुमात्मसम्भवम् ॥"

इति रघुवंशे महाकाव्ये । ३ । २१ ॥

(अस्य पिता दिलीपः माता सुदक्षिणा । अयं हि अश्वमेधयज्ञदीक्षितस्य पितुर्यज्ञीयाश्वरक्षणे नियुक्तस्तदश्वहारिणं देवराजं जितवान् । अथ बहुकालं राज्यसुखमनुभूय विश्वजिन्नामाध्वरे सर्व्वं वित्तं ब्राह्मणसात् कृतवानपि गुरुदक्षिणार्थिना वरतन्तुशिष्येण कौत्सेनाभ्यर्थितः कुबेरं विजित्य धनान्यादाय तस्मै प्रदत्तवान् । अथ स्वपुत्त्रमजं यौवराज्येऽभिषिच्य विगतविषयाभिलाषो योगसमाधिना भगवत्-सायुज्यमाप्तवान् । तथा च रघुवंशे । ८ सर्गे ।

"अथ वीक्ष्य रघुः प्रतिष्ठितं
प्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तथा ।
विषयेषु विनाशधर्म्मसु
त्रिदिवस्थेष्वपि निःस्पृहोऽभवत् ॥"
"अथ काश्चिदजव्यपेक्षया
गमयित्वा समदर्शनः समाः ।
तमसः परमापदव्ययं
पुरुषं योगसमाधिना रघुः ॥" * ॥

भीमादिवदेकदेशग्रहणे रघुवंशकाव्यम् । यथा,

"रघुरपि काव्यं तदपि च पाठ्यम्
तस्य च टीका सापि च पाठ्या ॥"

एवं "रघोः काव्यं पदे पदे ॥" एतावुद्भटौ ॥ अपि च ।

"रञ्जयतीति । राजा प्रभुः । तेन 'राजा प्रकृतिरञ्जनात् ।' इति रघुः ।" इति उणादिवृत्तौ उज्ज्वलदत्तः । १ । १५६ ॥ * ॥ रघुवंशीयमात्रम् । तत्र बहुवचनान्तः । यथा, रघुवंशे । १ । ९ ।

"रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् ॥"

लङ्घति द्रुतं गच्छतीति । शीघ्रगामिनि, त्रि । यथा, ऋग्वेदे । ५ । ३० । १४ ।

"अत्यो न वाजी रघुरज्यमानः ॥"

"रघुः शीघ्रगामी ।" इति तद्भाष्ये सायणः ॥")

रघुकारः, पुं, (रघुं तदाख्यं काव्यं करोतीति । कृ + "कर्म्मण्यण् ।" ३ । २ । १ । इति अण् ।) कालिदासः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम् । ६९७ ।

"पूर्व्वैर्व्विभिन्नवृत्तां गुणाढ्यभवभूतिबाणरघुकारैः ।
वाग्देवीं भजतो मम सन्तः पश्यन्तु को दोषः ॥"

यथा च ।

"सीमन्तिनी च नलिनी च कुमुद्वती च
चन्द्रप्रभा च रघुकारसरस्वती च ।
कान्तोज्झिता हिमहता रविरश्मितप्ता
मेघावृता जड़धियाभिहता न भाति ॥"

इत्युद्भटः ॥)

रघुनन्दनः, पुं, (रघून् रघुवंशसम्भूतान् नन्दयतीति । नन्दि + ल्युः ।) श्रीरामः । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, रामायणे । १ । ५२ । १२ ।

"ततो वशिष्ठो भगवान् कथान्ते रघुनन्दन ! ।
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥"

वङ्गदेशीयनवद्वीपनिवासी स्मार्त्तः पण्डितविशेषः । स च प्राचीनस्मृतिसंग्रहकर्त्ता । मलमासतत्त्वाद्यष्टाविंशतितत्त्वप्रणेता वन्द्यघटीयश्रीहरिहरभट्टाचार्य्यात्मजः । यथा,—

"प्रणम्य सच्चिदानन्दं परमात्मानमीश्वरम् ।
मुनीन्द्राणां स्मृतेस्तत्त्वं वक्ति श्रीरघुनन्दनः ।
मलिम्लुचे दायभागे संस्कारे शुद्धिनिर्णये ।
प्रायश्चित्ते विवाहे च तिथौ जन्माष्टमीव्रते ॥
दुर्गोत्सवे व्यवहृतावेकादश्यादिनिर्णये ।
तड़ागभवनोत्सर्गे वृषोत्सर्गत्रये व्रते ॥
प्रतिष्ठायां परीक्षायां ज्योतिषे वास्तुयज्ञके ।
दीक्षायामाह्निके कृत्ये क्षेत्रे श्रीपुरुषोत्तमे ॥
सामश्राद्धे यजुःश्राद्धे शूद्रकृत्यविचारणे ।
इत्यष्टाविंशतिस्थाने तत्त्वं वक्ष्यामि यत्नतः ॥"

इति मलमासतत्त्वम् ॥

अपरः पण्डितविशेषः । स च वर्द्धमानप्रदेशान्तर्गतमाड़ग्रामनिवासिचरः । राढ़ीयश्रेणीभुक्तः किशोरीमोहनगोस्वामि सूनुः श्रीमन्नित्यानन्दवंशीयगोस्वामी । भागवतसिद्धान्तव्रजरमापरिणयछन्दोमञ्जरीटीकाव्याख्यानकौमुदीरामरसायणप्रभृतयो बहवो ग्रन्थास्तत्प्रणीताः सन्ति ॥)

रघुनाथः, पुं, (रघूणां नाथः । क्षुभ्नादित्वात् णत्वाभावः ।) श्रीरामः । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, रघुः । १५ । ५४ ।

"रघुनाथोऽप्यगस्त्येन मार्गसन्दर्शितात्मना ।
महौजसा संयुयुजे शरत्काल इवेन्दुना ॥")

रघुपतिः, पुं, (रघूणां पतिः ।) श्रीरामः । यथा,

"यदुपतेः क्व गता मथुरा पुरी
रघुपतेः क्व गतोत्तरकोशला ।
इति विचिन्त्य कुरुष्व मनः स्थिरं
न सदिदं जगदित्यवधारय ॥"

इति रूपगोस्वामी ॥

(केषाञ्चित् पण्डितानां नाम । यथा, रघुनाथशिरोमणिः अयन्तु नैयायिकः गाङ्गेशोपाध्यायकृतव्याप्तिपञ्चकादेष्टीकाकारः । रघुनाथ चक्रवर्त्ती अयममरकोषस्य टीकाकारः । रघुनाथ तर्कवागीशः । रघुनाथ सरस्वती । रघुनाथ दासगोस्वामी । अयं हि श्रीचैतन्यदेवस्य प्रियभक्तः आसीत् । स्तवावल्यादिभक्तिग्रन्थप्रणेता । अयं खलु अशेषवैराग्यसम्पन्नः यशोहरनिवासिचरः कायस्थकुलभूषणं मथुरान्तर्व्वर्त्तिगोवर्द्धनगिरितटे राधाकुण्डे मर्त्त्यदेहं विहाय स्वर्धामागमत् । तत्समाधिरधुनापि तत्रैवास्ते सेव्यतेऽद्यापि बहुभिर्वैष्णवैः ॥)

रघुवंशः, पुं, क्ली, (रघोर्वंशः सन्ततिर्वर्णनीयो यस्मिन् । यद्वा रघूणां वंशमधिकृत्य कृतमिति अण् लुक् च ।) कालिदासकृतरघुराजान्वयवर्णनमहाकाव्यग्रन्थविशेषः । यथा,—

"रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोऽपि सन् ।
तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ॥"

इति रघुवंशे महाकाव्ये । १ । ९ ॥

(अयं हि ऊनविंशसर्गात्मको ग्रन्थः । अत्र दिलीपादारभ्य अग्निवर्णपर्य्यन्तं वस्तु वर्णितम् ॥ पुं, रघोर्वंशः । यथा,—

"जयति रघुवंशतिलकः कौशल्यानन्दिवर्द्धनो
रामः ॥"

इति रामायणम् ॥)

रघुवंशतिलकः, पुं, (रघुवंशे तिलक इव शोभाजनकत्वात् ।) श्रीरामः । यथा,—

"जयति रघुवंशतिलकः कौशल्यानन्दिवर्द्धनो
रामः ।
दशवदननिधनकारी दाशरथिः पुण्डरीकाक्षः ॥"

इति रामायणम् ॥

रघुवरः, त्रि, (रघुषु वरः श्रेष्ठः ।) रघुवंशीयश्रेष्ठः । यथा, रामायणे ।

"रामं लक्ष्मणपूर्व्वजं रघुवरं सीतापतिं सुन्दरं
काकुत्स्थं करुणामयं गुणनिधिं विप्रप्रियं
धार्म्मिकम् ॥"

रघूद्वहः, पुं, (उद्वहतीति । उत् + वह् + अच् । रघूणां उद्वहः रक्षाभारधारकः ।) श्रीरामः । इति शब्दरत्नावली ॥

रङ्कः, पुं, (रमते तुष्यतीति । रम् + "बाहुलकात् रमेरपि कः ।" इति कः । इत्युज्ज्वलदत्तः । ३ । ४० ।) कृपणः । मन्दः । इति मेदिनी । के, ३१ ॥

रङ्कुः, पुं, (रमते इति । रम् + बाहुलकात् कुः ।) मृगविशेषः । इत्यमरः । २ । ५ । १० ॥ स तु शबलपृष्ठहरिणः । इति राजनिर्घण्टः ॥

रङ्गं, क्ली पुं, (रङ्गतीति । रङ्ग + अच् । रज्यते अस्मिन् । रन्ज् + अधिकरणे घञ् वा ।) धातुविशेषः । राङ्ग इति भाषा ॥ तत्पर्य्यायः । त्रपुः २ त्रपुषम् ३ आपूषम् ४ वङ्गम् ५ मधुरम् ६ हिमम् ७ कुरूप्यम् ८ पिच्चटम् ९ पूतिगन्धम् १० । अस्य गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । हिमत्वम् । कषायत्वम् । लवणरसत्वम् । मेहघ्नत्वम् । कृमिपाण्डुदाहशमनत्वम् । कान्तिकरत्वम् । रसायनत्वञ्च । तद्विशेषो यथा,—

"श्वेतं मृदु लघु स्वच्छं स्निग्धमुष्णसहं हिमम् ।
सूत्रपत्रकरं कान्तं त्रपुश्रेष्ठमुदाहृतम् ॥
क्षुरकं मिश्रकञ्चापि द्विविधं वङ्गमुच्यते ।
उत्तमं क्षुरकं तत्र मिश्रकं त्वहितं मतम् ॥"

इति राजनिर्घण्टः ॥